

Justitiedepartementet
103 33 STOCKHOLM

Yttrande över Rapport från Bergwallkommissionen (SOU 2015:52)

Tingsrätten har fått Bergwallkommissionens betänkande på remiss och lämnar följande synpunkter.

Inledande synpunkter

Kommissionen har gjort en gedigen genomgång av rättsväsendets och vårdens ageranden vid rättsprocesserna rörande Sture Bergwall. Granskningen är väl genomförd och i överensstämmelse med utredningens syfte och målsättning. De bedömningar som kommissionen gjort framstår som väl genomtänkta och tingsrätten instämmer i allt väsentligt i de analyser som gjorts. Tingsrätten delar i huvudsak kommissionens uppfattning att ytterligare förändringsförslag utöver sådana som redan påbörjats eller initierats av andra utredningar inte behövs, men vill understryka vikten av att förslagen genomförs, bl.a. Straffprocessutredningens förslag för att åstadkomma en tydligare rollfördelning i brottmålsprocessen (SOU 2013:17).

Nedan följer tingsrättens överväganden beträffande de bedömningar och konsekvensanalyser som kommissionen har presenterat, framförallt rörande domstolens agerande. Vi lämnar också synpunkter ur tingsrättens perspektiv i några övriga hänseenden.

Ett kritiskt förhållningssätt

Granskningen visar att det inte berott på strukturella brister att tingsrätterna inte ställt tillräckligt höga krav på utredningarnas fullständighet och bevisningens styrka vid ett erkännande för att döma någon för mord. I stället har det enligt kommissionen berott på enskilda aktörers överväganden och bedömningar. Kommissionen påtalar att det finns en ökad risk för att rätten alltför okritiskt anpassar handläggningen och vilken bevisning som tillåts när det finns en sam-syn mellan parterna.

Tingsrätten instämmer i bedömningen att tingsrätterna inte har varit tillräckligt ifrågasättande, vilket är särskilt problematiskt i mål där processen inte fullt ut är kontradiktorisk. Det är en förutsättning för en rättvis rättegång att domstolarna ständigt värnar de grundläggande rättsprinciperna.

Åsidosättandet av grundläggande processrättsliga regler och principer

Vid rättegångarna mot Sture Bergwall har grundläggande principer, framförallt omedelbarhetsprincipen och principen om det bästa bevismedlet åsidosatts. Vidare har tingsrätterna i flera fall godtagit att bevisningen presenterats i annan ordning än vad som följer av rättegångsbalkens regler. Även om advokaten biträtt eller i vart fall inte invänt mot åklagarens handläggningsönskemål, visar konsekvenserna av avstegen från de processrättsliga reglerna och principerna tydligt på formernas betydelse för att upprätthålla kravet på rättssäkerhet.

Tingsrätten anser att det finns ett behov av att domstolarna återkommande genom diskussioner och utbildningsinsatser uppmärksammar vikten av att processordningens grunder upprätthålls. Här ska särskilt beaktas att det blir allt vanligare att åklagaren i mer vidlyftiga mål önskar presentera utredningen genom sammanställningar eller visualiseringar av utredningsmaterialet. Även om Sture Bergwall-ärendena i många avseenden måste betraktas som näst intill unika kan värdefulla lärdomar dras från rättsprocesserna.

Tydliggör domstolens roll och befäst den kontradiktoriska principen

Tingsrätten delar uppfattningen att möjligheten för rätten att på eget initiativ ta in utredning bör begränsas till påföljdsfrågan. Så länge möjligheten kvarstår för

rätten att inhämta bevisning i skuldfrågan och att utan yrkande av part förelägga åklagaren att komplettera förundersökningen, finns i vart fall i teorin ett delat ansvar för utredningens fullständighet. Straffprocessutredningen framhöll att möjligheten för rätten att inhämta bevisning på eget initiativ leder till en oönskad otydlighet i processen och att domarens opartiskhet kan komma att ifrågasättas.

Kommissionen gör bedömningen att det redan genom möjligheten att komplettera utredningen finns en risk för att domstolarnas benägenhet att låta brister i utredningen leda till att åtalet ogillas minskar.

Tingsrätten kan inte utesluta den risk som kommissionen pekar på. Tingsrätten ansluter sig till kommissionens bedömning att den kontradiktoriska principen bör befästas och domstolens materiella processledning begränsas, i enlighet med Straffprocessutredningens förslag.

Bevisprövningen

Enligt kommissionen har tingsrätterna vid bevisprövningen inte i tillräcklig grad kontrollerat utredningens fullständighet och heller inte ställt ett tillräckligt högt krav på vilken bevisning som krävs för att döma någon för mord. Kommissionen har konstaterat att tingsrätterna, med undantag för Therese Johannessen-rättegången, inte utnyttjat möjligheten att inhämta bevisning eller förelägga åklagaren att komplettera utredningen. Vidare har kommissionen konstaterat att domstolen i flera av rättsprocesserna inte synes ha kontrollerat andrahandsuppgifter mot bakgrundsmaterialet.

Tingsrätten är, som tidigare nämnts, av uppfattningen att utredningsbrister inte ska kompenseras av åtgärder från domstolens sida genom att domstolen exempelvis beslutar att höra en utpekad medgärningsman eller bestämmer sig för att granska bakgrundsmaterialet. Presenteras inte utredningen på ett sådant sätt att dess fullständighet går att bedöma, bör i stället avsaknaden av ett fullgott underlag för bedömningen medföra att åtalet ogillas.

I rättsprocesserna har det funnits brister vid prövningen av Sture Bergwalls erkännanden. Även om utredningsmaterialet inte har lagts fram på ett rättvisande sätt för tingsrätterna och det funnits sakkunnigutlåtanden som pekat på att Sture Bergwall talade sanning, kan det ändå ifrågasättas hur prövningarna kunnat leda

till fällande dom när erkännandena inte kontrollerades mot förstahandsuppgifter om hur de vuxit fram. Utan en sådan granskning torde det inte gå att t.ex. utesluta att informationsöverföring skett om vad som varit känt om faktiska fynd. Med andra ord torde det utan sådan utredning inte vara möjligt att utesluta att det finns någonting i utredningen som väcker rimligt tvivel om den tilltalades skuld. Denna typ av brister ska, som kommissionen kommit fram till, gå ut över åtalet. Det synes inte ha skett.

Därutöver tycks tingsrätterna i begränsad omfattning vid bevisprövningen ha värderat Sture Bergwalls utsaga mot bakgrund av hans psykiska sjukdom, i ljuset av de motiv som framkommit och utifrån om det varit rimligt rent faktiskt att brotten skulle kunna ha gått till på det sätt som påstås.

Därtill innebär givetvis tillåtande av bevisning i strid med exempelvis regeln om bevisomedelbarhet att värdet av ett sådant bevis blir mindre.

Sammantaget visar bristerna vid bevisprövningen på vikten av en levande diskussion om och regelbundna utbildningsinsatser vid domstolarna i frågor om beviskrav och bevisvärdering.

Sakkunnigbevisning

Tingsrätten delar uppfattningen att tingsrätterna borde ha inhämtat nya rättspsykiatriska undersökningar med hänsyn till brottslighetens art och den tid som gått sedan tidigare genomförd undersökning. Vidare instämmer tingsrätten i de anmärkningar som riktats mot domstolarnas förordnande av domstolssakkunniga trots att det funnits en jävsproblematik på grund av t.ex. den sakkunniges tidigare deltagande vid förundersökningen.

Sture Bergwall-rättegångarna visar att flera samverkande faktorer lett till svårigheter för domstolen att upprätthålla ett ifrågasättande och opartiskt förhållnings-sätt.

Det är svårt att frigöra sig från tanken att tingsrätterna i senare rättegångar kan ha fått information om och tagit intryck av handläggningen vid de tidigare rättsprocesserna. Det gäller bland annat i fråga om den domstolssakkunniges lämplighet och behovet av ny rättspsykiatrisk undersökning, men även i frågor som har berörts ovan om hur bevisningen har presenterats vid rättegången.

Risken för tveksamma handläggningsbeslut blir, som anmärkts tidigare, särskilt framträdande när åklagaren och advokaten har samma inställning. Man ska inte underskatta de påverkans effekter det innebär att åklagaren och advokaten har samsyn om att viss utredning inte behövs. Allt högre krav ställs i en sådan situation på domstolen att se till att reglerna som tillkommit för att skapa rättssäkerhet för den enskilde också följs.

Åklagarens roll

Kommissionen har kommit fram till att utredningsarbetet bedrivits med en anpassning till Sture Bergwalls mående. Vidare konstaterar kommissionen att få personer involverats i utredningsarbetet och att ett grupptänkande med strävan efter samsyn uppkommit mellan framförallt åklagaren, utredaren, Sture Bergwalls terapeuter, en rättsläkare och den rådgivande psykologen. Slutsatsen är att utredningsarbetet inte har bedrivits på ett objektivet sätt.

För att stärka objektivitetsprincipen har kommissionen anslutit sig till Förundersökningsutredningens förslag att reglera principen i lag även för åtgärder som vidtas innan en förundersökning har inletts och efter att åtal väckts. Tingsrätten ställer sig bakom kommissionens bedömning i denna del.

Därtill har riksåklagaren, som nämnts i rapporten, antagit Etiska riktlinjer för anställda i åklagarväsendet (RÅR 2014:1) av vilka följer att åklagaren ska verka för att alla beslut är korrekta och att rättsprocessen genomförs på ett rättssäkert sätt. Vidare ska åklagarväsendets verksamhet i alla delar präglas av objektivitet och saklighet. När den misstänkte själv inte verkar för sitt försvar bör åklagaren enligt riktlinjerna ta ett särskilt ansvar för att omständigheter som annars skulle ha lyfts fram av försvararen blir belysta under förundersökning och rättegång.

Vidare konstaterar Kommissionen att riksåklagaren har inlett en översyn av åklagarverksamheten utifrån slutsatsen att flera åklagare normalt bör utses i syfte att verka för en allsidig belysning av utredningsmaterialet och att åklagaren bör ha ett särskilt ansvar för att belysta omständigheter som annars skulle ha lyfts fram av försvararen, när den misstänkte själv inte verkar för sitt försvar under förundersökningen eller rättegången.

Tingsrätten noterar att Riksåklagaren tillsatt en arbetsgrupp, ”Arbetsgruppen om ett breddat perspektiv på åtalsfrågan i vissa fall”, som har lämnat delrapporten ”En rådgivande panel i åtalsfrågan i vissa speciella fall”. I rapporten konstateras att det finns behov att vidta åtgärder för att ytterligare främja en hög kvalitet i åklagarens handläggning i de undantagssituationer då det kan uppkomma särskilda svårigheter för åklagaren att utföra uppgiften att verka för rättssäkerheten, t.ex. vid förundersökningar av stor omfattning eller när den misstänkte eller tilltalade inte själv verkar för sitt försvar. Arbetet med att utforma ett panelförfarande för inhämtande av synpunkter i åtalsfrågan pågår.

Kommissionen har dragit slutsatsen att det krävs mer detaljerade regleringar av åklagarens arbete i föreskrifter och styrande dokument och att det arbete som redan pågår inom åklagarmyndigheten är det mest ändamålsenliga för att möta behovet av en stärkt objektivitetsplikt. Tingsrätten ansluter sig mot nämnda bakgrund till kommissionens uppfattning.

Advokaten

I flera av fallstudierna har kommission anmärkt att tingsrätten fick bristfällig och ensidig information om vad som förekommit under förundersökningen och inte tycks ha upplysts om att det funnits uppgifter i förundersökningen som talade mot Sture Bergwall som gärningsman. Det finns med hänsyn till detta anledning att ifrågasätta hur långt advokatens lojalitetsplikt sträcker sig, särskilt vad gäller psykiskt sjuka klienter som valt att erkänna brott. Lojalitetsplikten bör rimligen inte ges en så vid omfattning att det är accepterat att advokaten i dess namn genom passivitet bidrar till att grundläggande principer för rättsordningen inte upprätthålls. Påpekanden från advokaten som fäster rättens uppmärksamhet på avvikelser från processens regler och principer bör enligt tingsrättens mening vara försvarbara utan att lojaliteten mot klienten därigenom anses åsidosatt.

Exempelvis bör advokaten ha ett ansvar för att upplysa rätten i fall åklagaren vid huvudförhandlingen brister i objektivitet när denne presenterar vad som förevarit under förundersökningen. I rättsprocessen avseende Therese Johannessen konstaterade tingsrätten att det heller inte framkommit något som talade för att Sture Bergwall fått del av information av särskild betydelse i målet på annat sätt.

Utgången synes kunna ha blivit en annan om advokaten hade upplyst domstolen om de rätta förhållandena.

Rättens uppmärksamhet bör även kunna fästas på att en sakkunnig varit delaktig under förundersökningen och att dennes opartiskhet kan ifrågasättas. Advokaten bör också kunna lyfta fram synpunkter om att t.ex. sammanställningar av förhörsuppgifter eller sekvenser från vallningar inte är rättvisande eller att klienten vid ett stort antal förhör lämnat uppgifter som inte varit konstanta med tidigare utsagor.

Tingsrätten är medveten om att Sveriges advokatsamfund i promemorian ”Advokatens uppdrag för svaga eller utsatta klienter” lämnat rekommendationer om hur en advokat bör agera i vissa särskilt svåra situationer. Det gäller bl.a. när klienten erkänner brott men försvararen misstänker eller får en uppgift av klienten om att denne är oskyldig. Stor försiktighet anges dock vara påkallad för försvararen att uppmärksamma domstolen på omständigheter som talar för att erkännandet kan vara oriktigt.

Att medverka till att någon oskyldig döms för brott kan inte i lojalitetspliktens namn anses vara mer skyddsvärt än att värna de processuella regler som syftar till att upprätthålla en väl fungerande processordning och säkerställa en rättssäker prövning. Som Arbetsgruppen om ett breddat perspektiv på åtalsfrågan i vissa fall har konstaterat, har ingen ett berättigat anspråk på att bli oskyldigt dömd. Även i ljuset av advokatens obestridliga lojalitet mot klienten anser vi, till skillnad från kommissionen (s. 646), att det också ankommer på advokaten att medverka till att liknande situationer inte inträffar igen. Liksom för övriga rättsväsendets aktörer bör även advokaten ha ett ansvar för att medverka till en rättvis rättegång så att en kritisk granskning av utredningen och åtalet kan säkerställas. Åtgärdsförslag i sådan riktning bör därför tas fram.

I handläggningen av detta ärende har deltagit lagmannen Ralf G Larsson, chefsrådmännen Anna Lantz och Jennie Mellbin samt rådmännen Anette Arveståhl och Cecilia Hennig (föredragande).

Ralf G Larsson

Cecilia Hennig